

De Nederlandse economie

Belang, ontwikkeling en structuur van de Nederlandse industrie

Femke Hitzert, Hans Langenberg
en Frank Notten

Oktober 2017

Inhoud

- 1. Inleiding 3**
- 2. Het belang van de industrie voor Nederland 3**
 - 2.1 De industriële productie 3
 - 2.2 Het belang van de industrie voor andere bedrijfstakken 5
- 3. De ontwikkeling van de industrie sinds de jaren zeventig 7**
 - 3.1 Toegevoegde waarde 7
 - 3.2 Werkgelegenheid 9
- 4. De structuur van de industrie 11**
- 5. De industrie in Europees perspectief 12**
- 6. Regionale spreiding 13**
- 7. Conclusie 17**

Samenvatting

Nog altijd is bijna een vijfde van de economie gerelateerd aan industriële activiteit. Dit betreft niet alleen de toegevoegde waarde van de industrie zelf, maar ook die van andere bedrijfstakken bij het leveren aan de industrie. Ten behoeve van de finale afzet van de industrie creëren andere bedrijfstakken bijna 40 miljard aan toegevoegde waarde. Geen enkele andere bedrijfstak heeft zo'n groot uitstralings-effect. Het zwaartepunt van de industrie is de laatste jaren verschoven van West- naar Zuid-Nederland, met name Noord-Brabant.

1. Inleiding

De industrie neemt vandaag de dag ogenschijnlijk een veel minder prominente plek in binnen de Nederlandse samenleving dan bijvoorbeeld in de jaren vijftig en zestig. Nederland heeft sinds die tijd de omschakeling gemaakt naar een diensteneconomie en nog maar een beperkt deel van de bevolking werkt in een fabriek. Een deel van de industrie is in de voorbije decennia door wereldwijde concurrentie teloorgegaan en een ander deel is vertrokken naar Azië en Oost-Europa. Bovendien is de mens steeds meer aan het feitelijke maakproces onttrokken en wordt dit werk vooral gedaan door machines.

Voor een deel wordt het beeld dat hierboven is geschetst bevestigd door de cijfers. Het relatieve belang van de industrie voor de Nederlandse economie is inderdaad afgenomen. Ook wordt de arbeidsproductiviteit in de industrie voortdurend verhoogd en zet de bedrijfstak derhalve bij gelijkblijvende productie steeds minder mensen in. Een en ander neemt niet weg dat de waarde van de output van de industrie nog altijd verreweg de hoogste is van alle bedrijfstakken. Ook is de industrie een grote afnemer van goederen en diensten van andere bedrijfstakken en neemt zij deze aldus op sleeptouw. Daarnaast is de verdienstelijken niet overal in Nederland even ver doorgevoerd. Er zijn regio's waar goederenproductie (en industrie in het bijzonder) nog steeds een belangrijke rol speelt. Ten slotte is de industrie grootleverancier van Nederlandse goederen voor de export, die gezien wordt als de motor van de Nederlandse economie.

Hoe belangrijk is de rol van de industrie in de hedendaagse Nederlandse economie nou precies? Op deze vraag wordt in dit artikel getracht een antwoord te geven. Hierbij wordt tevens inzicht geboden in de ontwikkeling en de structuur van de Nederlandse industrie en haar regionale spreiding.

2. Het belang van de industrie voor Nederland

2.1 De industriële productie

Een eerste indicatie van het grote belang van de industrie geeft de uitvoer van deze bedrijfstak. In 2015 voerde de industrie voor 167 miljard euro aan producten uit. Dit is iets minder dan 60 procent van de exportwaarde aan goederen en diensten die Nederland zelf produceert.¹⁾ De export van eigen producten is een belangrijke pijler onder de Nederlandse economie. Voor de industrie zelf vormt het buitenland een steeds belangrijker geworden afnemer.²⁾

2.1.1 Productie bedrijfstakken binnen de Nederlandse economie, 2015 (werkelijke prijzen)¹⁾

	Output ²⁾	Intermediair verbruik	Toegevoegde waarde ²⁾
	x mld euro		
Landbouw, bosbouw en visserij	29,4	18,3	11,1
Delfstoffenwinning	17,3	4,4	12,9
Industrie	297,1	224,0	73,1
Energievoorziening	16,9	10,0	6,9
Waterbedrijven en afvalbeheer	9,3	5,6	3,7
Bouwnijverheid	84,1	55,9	28,2
Handel	147,9	62,0	85,8
Vervoer en opslag	75,4	43,7	31,7
Horeca	23,2	12,0	11,2
Informatie en communicatie	61,0	31,3	29,7
Financiële dienstverlening	75,6	28,4	47,1
Verhuur en handel van onroerend goed	77,2	41,3	35,9
Specialistische zakelijke diensten	95,6	46,4	49,2
Verhuur en overige zakelijke diensten	61,8	21,1	40,7
Openbaar bestuur en overheidsdiensten	75,2	30,2	45,0
Onderwijs	39,4	8,2	31,2
Gezondheids- en welzijnszorg	81,2	25,9	55,3
Cultuur, sport en recreatie	15,3	6,9	8,4
Overige dienstverlening	12,5	5,1	7,3
Huishoudens	0,5	-	0,5
Totaal	1 296,0	681,1	615,0

Bron: CBS.

¹⁾ Hoofddeling economische activiteit in 'secties' volgens de SBI 2008. De extraterritoriale organisaties (geen significante productie) zijn weggelaten.

²⁾ In basisprijzen.

¹⁾ Dit is niet de totale exportwaarde. Deze bestaat voor een groot deel uit wederuitvoer, de export van eerder ingevoerde producten.

²⁾ CBS (2017a).

De waarde van de goederen en diensten die in 2015³⁾ werden geproduceerd door de Nederlandse industrie bedroeg bijna 300 miljard euro. Wat dit betreft is de industrie de absolute koploper. In de gangbare indeling van de economische activiteit in 22 bedrijfstakken of 'secties'⁴⁾ kwam de nummer twee, de handel, nog niet aan 150 miljard euro. Om tot die hoge outputwaarde te komen, gebruikt de industrie veel goederen en diensten van andere partijen. Dit zogeheten intermediaire verbruik bedroeg bijna 225 miljard euro; ook op dit punt is de industrie de absolute koploper. Zelf voegde de industrie dus bijna 75 miljard euro aan waarde toe.⁵⁾

Qua toegevoegde waarde is de industrie geen koploper; hier moet ze de handel laten voorgaan. In 2015 bedroeg de toegevoegde waarde van de industrie 12 procent van de totale toegevoegde waarde, die van de handel 14 procent. Zo bezien bedraagt de bijdrage van de industrie aan de economie 'slechts' 12 procent. Hierbij wordt echter geen rekening gehouden met het omvangrijke intermediaire verbruik door de industrie. Hoewel veel hiervan geïmporteerd wordt (de industrie importeerde in 2015 voor 106 miljard euro) vormt de industrie een belangrijke afnemer van Nederlandse producten van buiten de eigen bedrijfstak.

2.2 Het belang van de industrie voor andere bedrijfstakken

Naast het directe belang van de industrie is er ook een indirect belang: de industrie is een belangrijke afnemer van goederen en diensten van andere Nederlandse bedrijfstakken. Die andere bedrijfstakken kunnen een deel van hun toegevoegde waarde creëren doordat de industrie hun producten afneemt. In totaal werd door leveringen aan de industrie 48,2 miljard aan waarde gecreëerd. Wordt dit opgeteld bij de bijdrage van de industrie zelf, dan blijkt in 2015 voor 121,3 miljard euro aan toegevoegde waarde te zijn verbonden aan de activiteiten van de industrie. Bijna 20 procent van de totale toegevoegde waarde die binnen de Nederlandse economie werd gecreëerd is op deze manier aan de industrie gerelateerd.

2.2.1 Toegevoegde waarde verbonden aan activiteiten industrie, 2015

	Industrie zelf	Bedrijfstakken die toeleveren aan de industrie ¹⁾	Totaal
	mld euro		
t.b.v. finale afzet industrie	59,9	39,9	99,8
t.b.v. finale afzet andere bedrijfstakken	13,2	8,3	21,5
Totaal	73,1	48,2	121,3

Bron: CBS.

¹⁾ Bij de toeleverende bedrijfstakken is alleen meegerekend wat ze 'verdienen' aan de industrie. Ze leveren uiteraard ook aan andere bedrijfstakken.

³⁾ Omdat de diepere analyses in deze paragraaf niet op recenter cijfermateriaal dan voor 2015 konden worden gemaakt, is besloten in deze paragraaf consequent 2015 te hanteren als meest recente verslagjaar.

⁴⁾ De door het CBS vastgestelde Standaard Bedrijfsindeling (SBI) 2008, gebaseerd op het Europese NACE Rev. 2 en het wereldwijde ISIC Rev. 4.

⁵⁾ De toegevoegde waarde is het verschil tussen de productie- of outputwaarde en het intermediair verbruik, de goederen en diensten die in het productieproces zijn 'verbruikt'. Toegevoegde waarde is het centrale begrip bij het bepalen van de omvang en de groei van een bedrijfstak of de economie als geheel.

Er zijn echter twee problemen met bovenstaande analyse. Die 121,3 miljard aan toegevoegde waarde hierboven komt niet allemaal ten goede aan eindproducten van de industrie. De industrie levert namelijk zelf ook weer aan andere bedrijfstakken. Verder komt de som van het belang van de verschillende bedrijfstakken, indien becijferd zoals hierboven, uit op meer dan 100 procent.

Een zuiverder analyse van het directe en indirecte belang van een bedrijfstak zoals de industrie kan gemaakt worden door te kijken naar de finale afzet. Bij de finale afzet gaat het om het eindproduct: de dienst of het goed dat binnen de Nederlandse economie niet verder wordt verwerkt. Het kan een consumentenproduct zijn, maar ook een investeringsgoed of een exportartikel. Bij de analyse wordt in kaart gebracht waar de toegevoegde waarde die bedrijfstakken maken uiteindelijk terecht komt, dat wil zeggen ten bate van de finale afzet van welke bedrijfstak. Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen de toegevoegde waarde van de bedrijfstak die de finale afzet heeft zelf (het directe belang) en die van andere bedrijfstakken, de 'toeleveranciers' (het indirecte belang). De som van het directe en indirecte belang van alle bedrijfstakken telt wel op tot 100 procent.

Volgens een aldus gemaakte ketenanalyse van de Nederlandse economie blijkt de industrie bij het produceren van haar finale afzet niet alleen zelf 59,9 miljard euro aan waarde toe te voegen⁶⁾ (het directe belang), andere bedrijfstakken doen dit ten behoeve van diezelfde finale afzet voor 39,9 miljard (het indirecte belang). De leveranciers voegen deze waarde dus toe door producten aan de industrie te leveren die intermediair verbruikt worden bij het maken van industriële finale afzet. Het totaalbedrag aan toegevoegde waarde in verband met de finale afzet van de industrie vertegenwoordigt 16,2 procent van de waarde die binnen de Nederlandse economie wordt toegevoegd.

2.2.2 Toegevoegde waarde¹⁾ gegenereerd dankzij finale afzet bedrijfstak, 2015

	Totaal	Door bedrijfstak zelf	Door overige bedrijfstakken
	x mld euro		
Landbouw, bosbouw en visserij	10,6	6,6	4,0
Delfstoffenwinning	11,3	9,8	1,5
Industrie	99,8	59,9	39,9
Energievoorziening	4,6	3,2	1,4
Waterbedrijven en afvalbeheer	1,9	1,2	0,6
Bouwnijverheid	31,8	19,5	12,3
Handel	21,9	16,5	5,5
Vervoer en opslag	25,0	17,8	7,2
Horeca	14,9	9,6	5,3
Informatie en communicatie	24,3	18,3	6,0
Financiële dienstverlening	20,0	17,1	2,8
Verhuur en handel van onroerend goed	52,4	29,5	23,0
Specialistische zakelijke diensten	27,1	21,1	6,0
Verhuur en overige zakelijke diensten	15,5	11,5	4,0
Openbaar bestuur en overheidsdiensten	59,6	42,6	17,0
Onderwijs	33,1	28,7	4,4
Gezondheids- en welzijnszorg	66,1	54,1	12,0
Cultuur, sport en recreatie	9,7	7,1	2,6
Overige dienstverlening	7,2	5,3	1,9
Huishoudens	0,5	0,5	0,0
Totaal	537,3	380,0	157,3

Bron: CBS.

¹⁾ Het totaal van de toegevoegde waarde wijkt af van dat in 2.2.1 omdat de handels- en vervoersmarges niet zijn meegenomen.

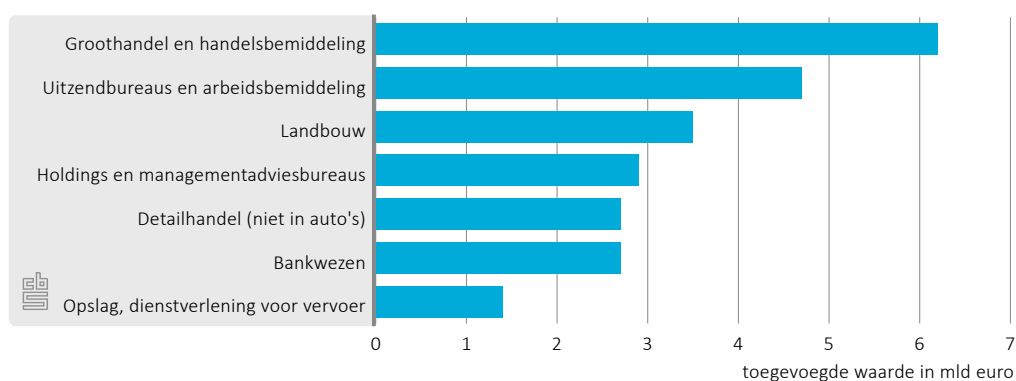
⁶⁾ Hierin zitten overigens ook leveringen van de ene industriële branche aan de andere.

De industrie profiteert uiteraard ook van de finale afzet van andere bedrijfstakken. Dankzij leveringen ten behoeve van de finale afzet van andere bedrijfstakken kon de industrie 13,2 miljard aan waarde toevoegen. Ten behoeve van de finale afzet van andere bedrijfstakken sluist de industrie daarnaast voor 8,3 miljard aan toegevoegde waarde door van toeleveranciers. Denk hierbij bijvoorbeeld aan bomen die door de bosbouw zijn geleverd, waarvan door de industrie planken zijn gemaakt, die uiteindelijk zijn gebruikt door de bouw.

Een belangrijke karakteristiek van de industrie is de enorme afname van andere bedrijfstakken bij het realiseren van de eigen finale afzet. Met die 39,9 miljard speelt de industrie meer dan enig andere bedrijfstak een voortrekkersrol. Voor de nummer twee, de verhuur van en handel in onroerend goed, blijft dit 'uitstralingseffect' steken op 23 miljard. Dat het indirecte belang van de industrie zo groot is, hangt uiteraard samen met de omvang van het intermediair verbruik. Zoals al aangegeven in paragraaf 2.1 stijgt dit ver boven die van andere bedrijfstakken uit.

Welke andere bedrijfstakken profiteren van de finale afzet van de industrie en zijn dus belangrijke toeleveranciers? Op het niveau van bedrijfstakken (secties) zijn dat vooral de handel, de specialistische zakelijke diensten en de verhuur en overige zakelijke diensten. Binnen de laatstgenoemde twee bevinden zich bijvoorbeeld managementadviesbureaus, reclamebureaus, uitzendbureaus, beveiligingsdiensten en schoonmaakbedrijven. Ook de landbouw verdient een behoorlijke boterham dankzij de finale afzet van de industrie; vooral door toeleveringen aan de voedingsmiddelenindustrie. Volgens een iets verfijndere indeling van economische activiteit (die in zogeheten 'afdelingen') wordt de top gevormd door de groothandel, het uitzendwezen, de landbouw, managementadviesbureaus, de detailhandel, het bankwezen en opslag en vervoer.

2.2.3 Top zeven branches buiten de industrie die profiteren van de finale afzet van de industrie, 2015

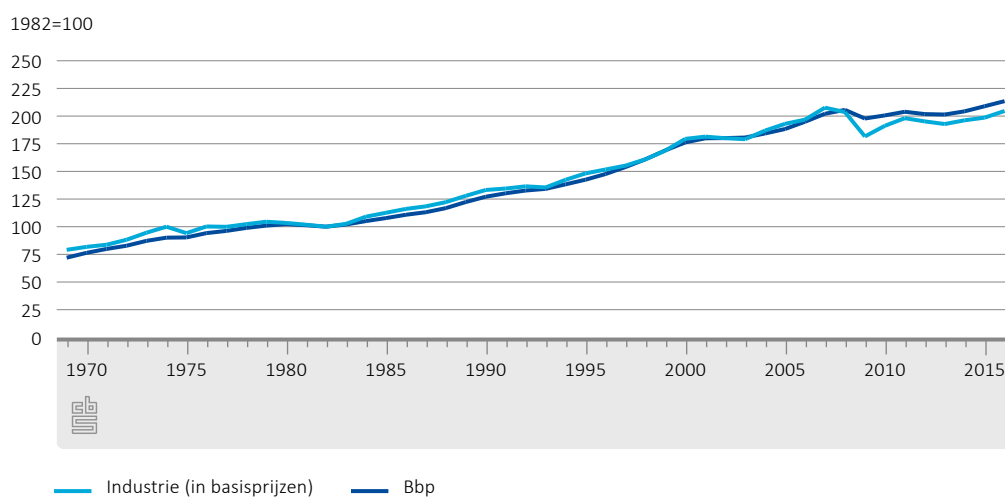
Hoewel de finale afzet van de industrie belangrijk is voor de toegevoegde waarde van de andere bedrijfstakken, domineert deze nergens. De landbouw is nog het meest verbonden met de industrie. Bijna een derde van de toegevoegde waarde van de landbouw is gekoppeld aan de finale afzet van de industrie. Bij de verhuur en overige zakelijke diensten ligt dit op 16 procent, bij de specialistische zakelijke diensten op 12 procent.

3. De ontwikkeling van de industrie sinds de jaren zeventig

3.1 Toegevoegde waarde

Het volume van de toegevoegde waarde van de industrie is tussen 1969 en 2016 meer dan 2,5 keer zo groot geworden. Deze groei van de industrie is niet gelijkmatig verdeeld. Met name vanaf midden jaren zeventig tot begin jaren tachtig groeide de industrie de facto nauwelijks. Ook hierna kende de industrie nog mindere jaren, maar na 1982 bleef de trend sterk stijgend tot het uitbreken van de kredietcrisis. In de periode 2008–2009 kreeg de industrie te maken met een zeer sterke terugval. Hierna veerde zij gedeeltelijk terug, tot een tweede (kleinere) terugval na 2011. Sinds 2014 zit de industrie weer in de lift. In 2016 lag het volume van de toegevoegde waarde van de industrie nog wel 1,4 procent onder het niveau van 2007.

3.1.1 Volumeontwikkeling bbp en toegevoegde waarde industrie¹⁾

Bron: CBS.

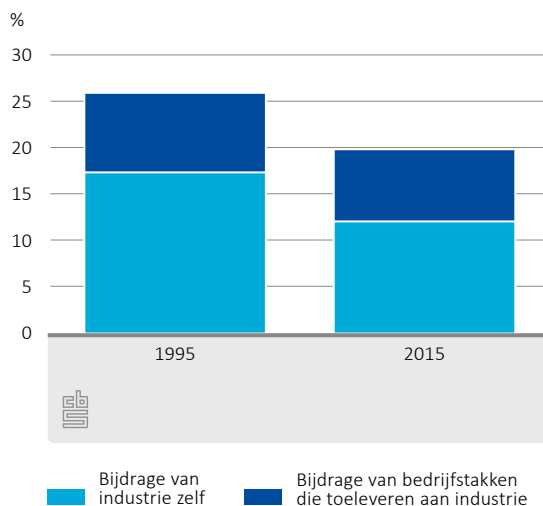
¹⁾ In prijzen 2010.

Gemiddeld groeide de industrie vanaf 1969 met 2 procent per jaar (gecorrigeerd voor prijsontwikkelingen). Hiermee bleef de groei wel achter bij de Nederlandse economie als geheel. Die groeide in dezelfde periode gemiddeld met 2,3 procent per jaar. Het belang van de industrie in de totale toegevoegde waarde (exclusief uitstralingseffecten) is dan ook gedaald. In 1969 lag het aandeel van de industrie nog op een kwart. Zoals eerder gemeld kwam het in 2015 (en in 2016) uit op 12 procent. De achterstand van de industrie werd overigens opgelopen vóór 1983 en na 2008. Tussen die jaren liep de industrie in de pas met het bbp.

Wat het directe en indirecte belang van de industrie in het verleden was, is niet becijferd volgens de finale-afzetmethode. Wel is bekend wat de toegevoegde waarde van de industrie in 1995 was inclusief die van de toeleveranciers (ongeacht de finale afzet). In dat jaar bedroeg

de som van de toegevoegde waarde van de industrie en haar toeleveranciers⁷⁾ 25,8 procent van alle toegevoegde waarde. Zoals aangegeven in paragraaf 2.2 was dit in 2015 bijna 20 procent, om precies te zijn 19,7. Sinds 1995 is het relatieve belang van de industrie en haar toeleveranciers dus afgenomen. Relatief gezien komt er tegenwoordig een groter deel voor rekening van de toeleveranciers: 40 procent in 2015 versus 33 procent in 1995. De industrie laat vandaag de dag dus nog een groter deel van haar productie over aan andere bedrijfstakken dan in het verleden.

3.1.2 Bijdrage industrie aan totale toegevoegde waarde economie (ongeacht finale afzet)

Bron: CBS.

3.2 Werkgelegenheid

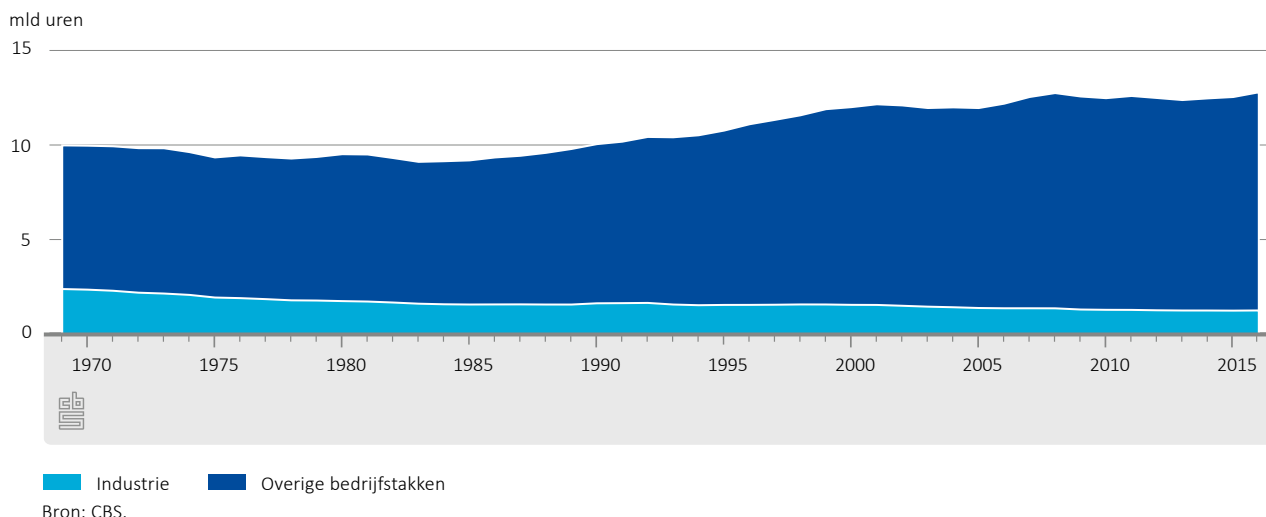
Sinds 1969 is de werkgelegenheid in de industrie drastisch afgenomen. Was de industrie in 1969 nog goed voor 2,3 miljard gewerkte uren op jaarbasis, in 2016 was dat bijna gehalveerd tot 1,2 miljard. Omdat het aantal gewerkte uren in de gehele economie in 2016 hoger was dan in 1969, daalde het belang van de industrie voor de werkgelegenheid fors. In 1969 was de industrie nog goed voor bijna een kwart van de werkgelegenheid; in 2016 werd de 10 procent niet meer gehaald. Het directe belang van de industrie voor de werkgelegenheid is dus nog kleiner dan dat voor de toegevoegde waarde (12 procent). Het indirecte belang is niet becijferd.

Er zijn verschillende oorzaken van de afgenomen werkgelegenheid in de Nederlandse industrie. Eén daarvan is de uitbesteding van ondersteunende diensten aan de dienstensector: zaken als bedrijfsadministratie, catering, schoonmaak en beveiliging zijn tot en met de jaren negentig steeds meer uitbesteed aan gespecialiseerde bedrijven, waarbij de werknemers ook overgingen. Hoewel het personeel grotendeels hetzelfde werk bleef doen, viel het vanaf dat moment niet langer onder de industrie, maar onder de zakelijke dienstverlening.⁸⁾ Ten tweede ging het verplaatsen van industriële activiteiten naar lagelonenlanden ten koste van de

⁷⁾ Bedoeld wordt de toegevoegde waarde die de toeleveranciers creëren door te leveren aan de industrie.

⁸⁾ Bui Van, van Dalen en Notten (2017), p. 12.

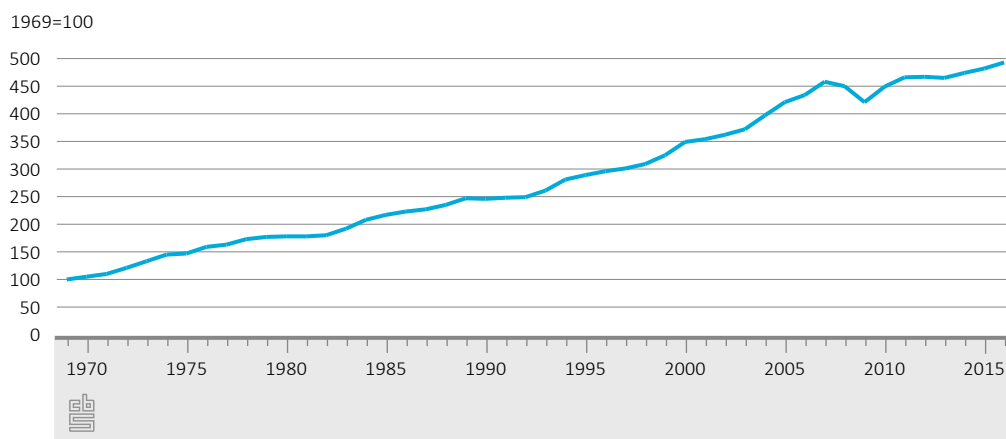
3.2.1 Gewerkte uren industrie en rest economie

werkgelegenheid in de Nederlandse industrie.⁹⁾ In de jaren '90 was Nederland bijvoorbeeld nog één van de belangrijkste toeleveranciers van onderdelen aan de Duitse auto-industrie, wat ook de nodige werkgelegenheid opleverde. Tegenwoordig worden deze onderdelen door Duitsland vaker vanuit landen als Tsjechië, Hongarije en China geïmporteerd.¹⁰⁾

Een derde reden van de afgenomen werkgelegenheid is de verhoogde arbeidsproductiviteit van de industrie. Een hogere arbeidsproductiviteit (berekend door het volume van de toegevoegde waarde te delen door het aantal gewerkte uren) betekent dat er minder arbeid nodig is om dezelfde toegevoegde waarde te creëren. De arbeidsproductiviteit van de industrie is in de afgelopen vijftig jaar bijna vervijfvoudigd. De industrie opereert binnen een wereldwijd speelveld en staat hierdoor onder constante internationale druk om de productiviteit te verhogen. Van iedere euro die de industrie aan toegevoegde waarde creëert, wordt namelijk 70 cent 'afgenomen' door het buitenland.¹¹⁾ Vanaf 1969 gezien groeide alleen de arbeidsproductiviteit van de landbouw sneller. Vanaf 1995 was alleen de productiviteitsontwikkeling in de informatie en communicatie en in de handel iets hoger.

3.2.2 Arbeidsproductiviteit industrie¹⁾

Bron: CBS.

¹⁾ Het volume van de toegevoegde waarde, in prijzen 2010, per gewerkt uur.

⁹⁾ Bui Van, van Dalen en Notten (2017), p. 12.

¹⁰⁾ Notten, Hoekstra, Smits, (2013).

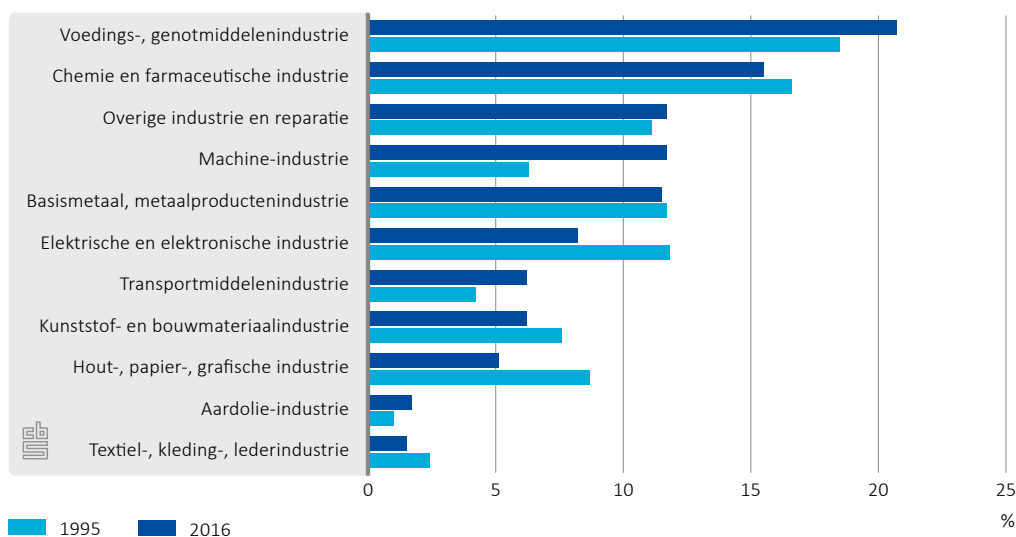
¹¹⁾ CBS (2017a).

Arbeidsproductiviteit kan enerzijds toenemen door efficiënter personeel (met bijvoorbeeld betere opleiding of meer ervaring) en anderzijds door het gebruik van machines en ander kapitaal (computers, software, maar ook onderzoek en ontwikkeling) of door het efficiënter inzetten van de beschikbare productiefactoren. Dit laatste kan door technologische vooruitgang, schaalvoordelen of een hogere bezettingsgraad.¹²⁾ Over een lange termijn kan ook een structuurwijziging invloed hebben op de arbeidsproductiviteit; voor verandering in de structuur van de industrie zie paragraaf 4. Van oudsher geldt dat productiviteitswinsten door de inzet van technologie het makkelijkst te boeken zijn in goederenproducerende sectoren zoals de industrie. Maar zoals hierboven geïllustreerd door de ontwikkeling van de ICT en de handel stuwt de technologische ontwikkeling de laatste decennia ook de productiviteit in veel dienstverlenende sectoren.

4. De structuur van de industrie

Binnen de bedrijfstak industrie is de voedings- en genotmiddelenindustrie al jaren de grootste in Nederland. In 2016 genereerde deze branche meer dan een vijfde van de toegevoegde waarde van de totale industrie. Ongeveer 16 procent van de werkgelegenheid in de totale industrie komt voor rekening van deze branche.¹³⁾ Ook de chemie en farmaceutische industrie is een omvangrijke bedrijfstak. Dit hangt samen met de aanwezigheid van infrastructuur zoals de haven van Rotterdam en pijpleidingen om grondstoffen aan te voeren, en de beschikbaarheid van hoogopgeleid personeel.¹⁴⁾ Wel is het aandeel van deze branche in de afgelopen twintig jaar iets gedaald. Een branche die de afgelopen twintig jaar een sterke groei heeft doorgemaakt is de machine-industrie. Ook het belang van de transportmiddelenindustrie nam toe. Het aandeel van de elektrische en elektronische industrie nam daarentegen af.

4.1 Aandeel van branches in de toegevoegde waarde van de industrie¹⁾

Bron: CBS.

¹⁾ Toegevoegde waarde in werkelijke prijzen.

¹²⁾ Bui Van, van Dalen en Notten (2017), p. 4.

¹³⁾ CBS (2016).

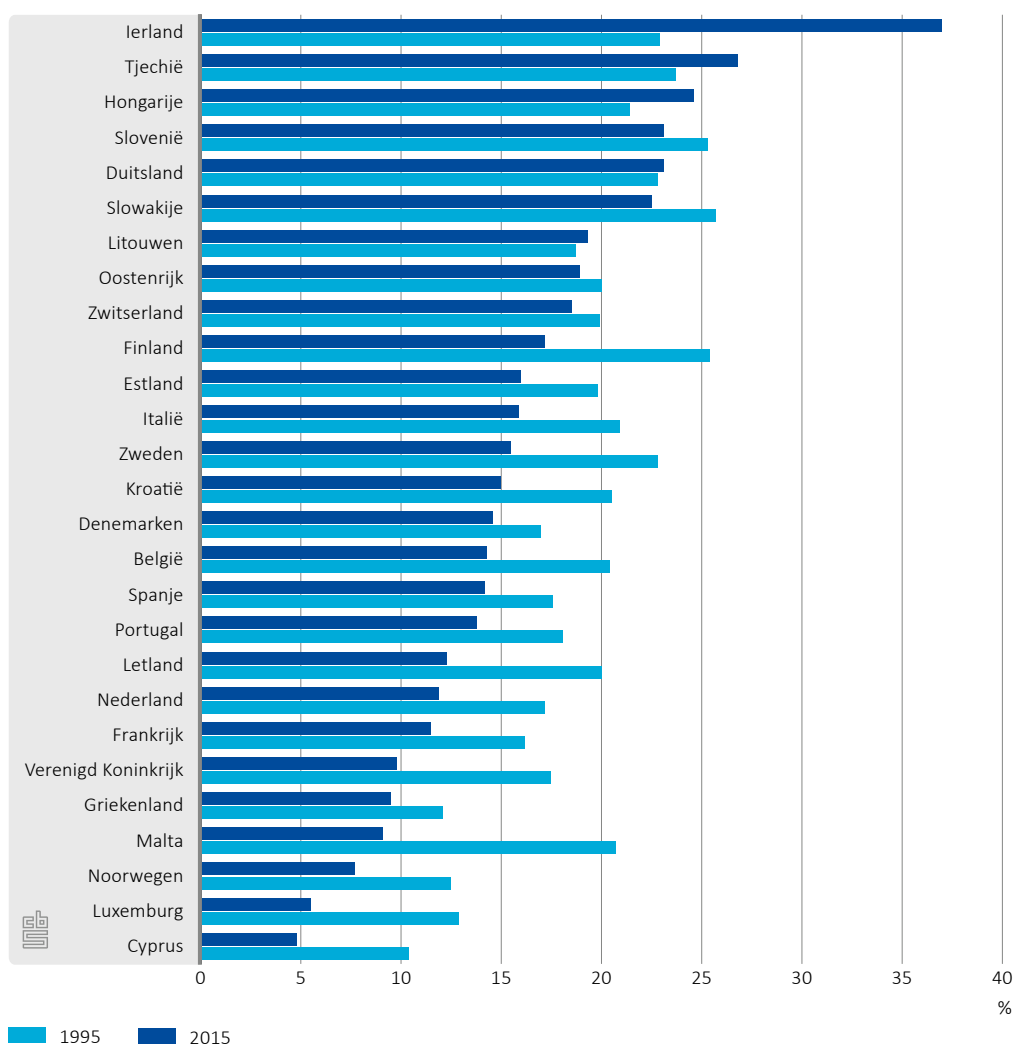
¹⁴⁾ VNCI (2017).

5. De industrie in Europees perspectief

Met een aandeel van 12 procent behoort Nederland tot de Europese landen met relatief weinig industrie. Alleen in Cyprus, Luxemburg en Noorwegen bedroeg de toegevoegde waarde van de industrie in 2015 beduidend minder dan 10 procent van de totale economie. In veel Oost-Europese landen heeft de industrie een relatief hoog aandeel. In 1995 waren deze economieën al in hoge mate afhankelijk van de industrie, en in Tsjechië en Hongarije is dat de afgelopen twintig jaar nog eens toegenomen. Mede vanwege lage lonen is een deel van de productie van West-Europese fabrikanten verplaatst naar dergelijke Oost-Europese landen.¹⁵⁾

Ook de economie van oosterbuur Duitsland leunt zwaar op de industrie: hier genereerde de industrie in 2015 bijna een kwart van de totale toegevoegde waarde. Dit is meer dan het

5.1 De industrie als aandeel in de nationale economie¹⁾

Bron: Eurostat.

¹⁾ Toegevoegde waarde in werkelijke prijzen.

¹⁵⁾ Bongard en Rooijackers (2013).

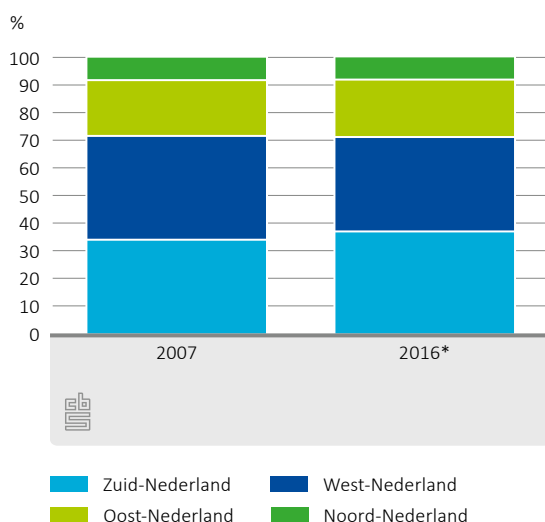
dubbele van het industriële aandeel in Nederland. Het beeld van Duitsland als industrieland wordt bevestigd als een internationale vergelijking van de absolute omvang van de industrie wordt gemaakt. Duitsland staat dan op nummer één, gevolgd door de industrieën van Italië en Frankrijk. Relatief gezien is het aandeel van de Franse industrie in de nationale economie overigens kleiner dan dat in Nederland. Hoe het met de uitstralingseffecten van de industrie in andere landen zit, is niet onderzocht.

Nederland is niet het enige land waar de voedings- en genotmiddelenindustrie de grootste branche binnen de industrie is. Ook in onder andere Frankrijk, Engeland en Griekenland staat deze industrie op nummer één wat betreft de gegenereerde toegevoegde waarde. In Duitsland is de transportmiddelenindustrie verreweg de grootste. Ook in Hongarije en Tsjechië is dit het geval, maar de toegevoegde waarde die deze branches creëren is slechts een fractie van de toegevoegde waarde van de Duitse transportmiddelenindustrie.

6. Regionale spreiding

In de Nederlandse economie is West-Nederland (Noord- en Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland) duidelijk dominant. Het aandeel van dit landsdeel (waarin de Randstad domineert) in de totale Nederlandse toegevoegde waarde ligt al sinds 1970¹⁶⁾ vrijwel continu iets boven de 50 procent. De overige drie landsdelen (Noord-, Zuid-, en Oost-Nederland¹⁷⁾) dragen gezamenlijk dus iets minder dan de helft bij aan de totale Nederlandse toegevoegde waarde.

6.1 Aandeel in Nederlandse industrie¹⁾

¹⁾ Toegevoegde waarde in werkelijke prijzen.

¹⁶⁾ Vanaf dit jaar is er regionale informatie vanuit de nationale rekeningen beschikbaar.

¹⁷⁾ Noord-Nederland: Groningen, Friesland en Drenthe.

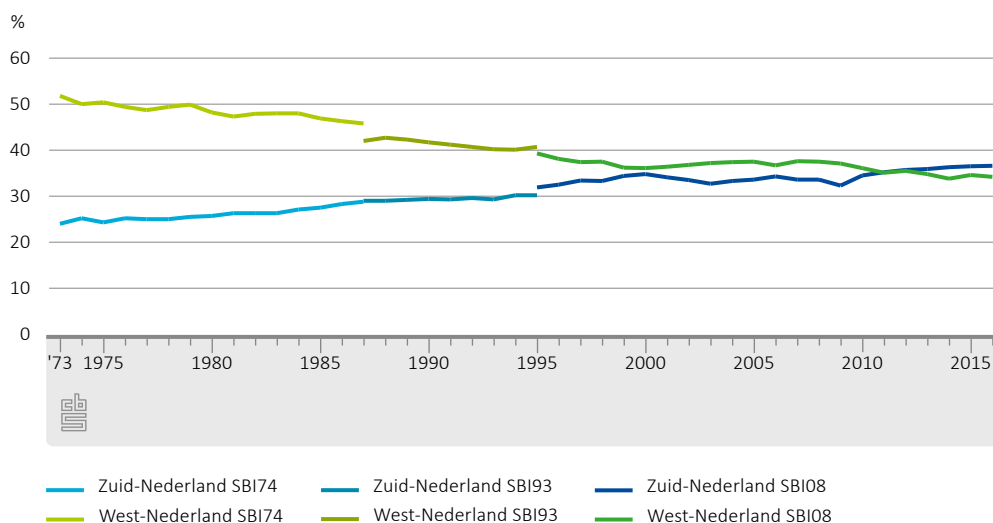
Zuid-Nederland: Noord-Brabant en Limburg.

Oost-Nederland: Overijssel, Flevoland en Gelderland.

Wordt alleen naar de industrie gekeken, dan zijn de rollen echter omgedraaid. In 2016 bedroeg het aandeel van de landsdelen buiten West-Nederland in de totale industriële toegevoegde waarde 66 procent. Bovendien is dit aandeel sinds 2007 met 4 procentpunt toegenomen. In 2007 was West-Nederland nog het landsdeel met de grootste industrie. In 2011 is die positie overgenomen door Zuid-Nederland. Dit is ook het landsdeel met de meeste industriële export. Bij de regionale analyse in dit artikel wordt overigens geen rekening gehouden met het indirecte belang van de industrie.

Deze relatieve verschuiving van industrie van West- naar met name Zuid-Nederland is niet nieuw. Al sinds begin jaren zeventig van de vorige eeuw nam het industriële aandeel van West-Nederland gestaag af. Door verschillende wijzigingen in de definitie van de bedrijfstak industrie kan het aandeel van de industrie sinds 1970 niet in één doorlopende tijdreeks gevat worden. In onderstaande grafiek is er daarom voor gekozen om de aandelen volgens de drie definities apart te laten zien voor zowel Zuid- als West-Nederland. Ondanks de trendbreuken is de verschuiving van het industriële zwaartepunt van West- naar Zuid-Nederland overduidelijk.

6.2 Aandeel in Nederlandse industrie, 1973-2016^{1) 2)}

Bron: CBS.

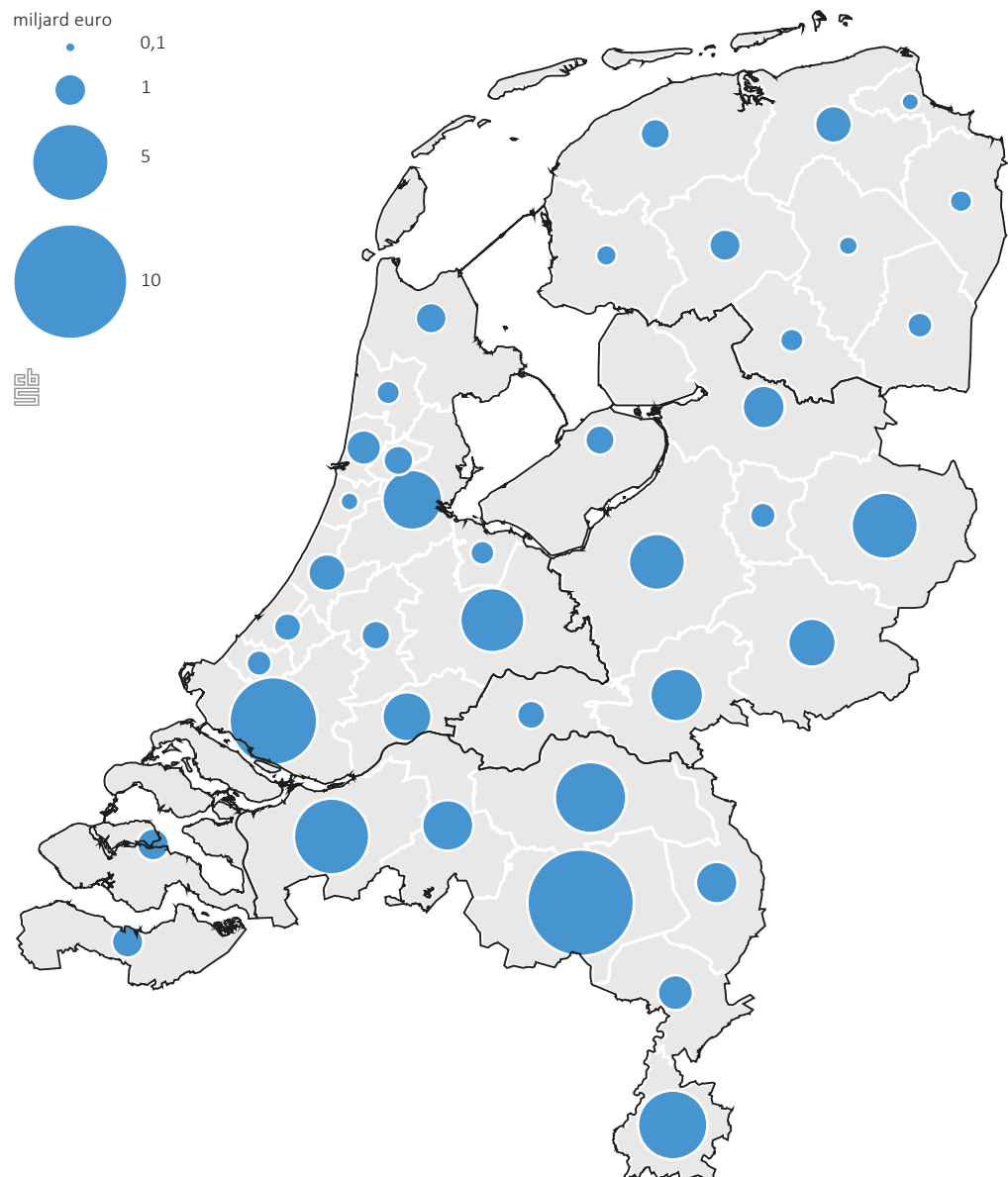
¹⁾ De actuele indeling naar economische activiteit (SBI 2008) is niet teruggeleid naar alle oudere jaren. In de oudere jaren bevat de industrie daarom ook andere branches die inmiddels buiten de industrie vallen: SBI74: Industrie, openbare nutsbedrijven en overige delfstoffen; SBI93: Industrie, openbare nutsbedrijven; SBI08: Zuivere industrie.

²⁾ Toegevoegde waarde in werkelijke prijzen.

Het resultaat van deze verschuiving is dat in 2016 nog maar 7,8 procent van de West-Nederlandse toegevoegde waarde door de industrie werd gegenereerd. West-Nederland is tegenwoordig een diensteneconomie, waar de dienstverlening (inclusief overheid) goed is voor 85 procent van de toegevoegde waarde. In de rest van Nederland is de verdienstelijking minder ver doorgevoerd. Hier bestaat de toegevoegde waarde voor 71 procent uit diensten. De industrie is buiten West-Nederland relatief veel groter: in 2016 was 21,2 procent van Zuid-Nederlandse toegevoegde waarde afkomstig uit de industrie. De industrie is in dit landsdeel dan ook de grootste bedrijfstak. In Noord- en Oost-Nederland was dit 12,7 respectievelijk 14,4 procent.

Bij een verfijndere indeling van de regionale bijdragen aan de industrie, valt de concentratie in het oosten van Noord-Brabant op. Zuidoost-Noord-Brabant is de absolute koploper,¹⁸⁾ met een aandeel van meer dan 10 procent in het landelijk totaal (bij een indeling in 40 gebieden). Ook Noordoost-Noord-Brabant behoort tot de belangrijkste industriële gebieden. Daarnaast zijn van buitengewoon belang West-Noord-Brabant, Twente, Groot-Rijnmond en Groot-Amsterdam. Verbonden aan de sterke positie van de industrie in Brabant zijn ook de hoge uitgaven aan R&D. Zowel absoluut als relatief (als percentage van het regionale bbp) is Noord-Brabant hierin koploper.¹⁹⁾

6.3 Toegevoegde waarde van de industrie naar COROP-regio, 2016

¹⁸⁾ CBS (2017b).

¹⁹⁾ CBS (2017c).

Spreiding industriële branches

Zuid-Nederland is verantwoordelijk voor een zeer verscheiden palet aan industriële activiteit. In 10 van de 11 industriële branches had het in 2016 een aandeel van tussen de 26 en 51 procent van het landelijk totaal. Vooral de chemie, de machine-industrie en de transportmiddelenindustrie zijn er erg goed vertegenwoordigd. Op landelijk niveau is de voedings- en genotmiddelenindustrie de grootste industriële branche. Zuid-Nederland is het enige landsdeel waar deze branche niet het grootst is. De chemie genereert hier nog meer toegevoegde waarde.

Alleen de aardolie-industrie is in Zuid-Nederland relatief ondervertegenwoordigd. Deze branche genereert haar toegevoegde waarde bijna exclusief in West-Nederland. Daarnaast zijn, in absolute bedragen, de voedings- en genotmiddelenindustrie en de chemie groot in West-Nederland. Oost-Nederland is traditioneel goed vertegenwoordigd in de textiel-, kleding- en lederindustrie, maar dit is een op landelijk niveau relatief kleine branche. Daarnaast doet dit landsdeel het relatief goed in de metaalproductenindustrie, de machine-industrie en de elektrische en elektronische industrie.

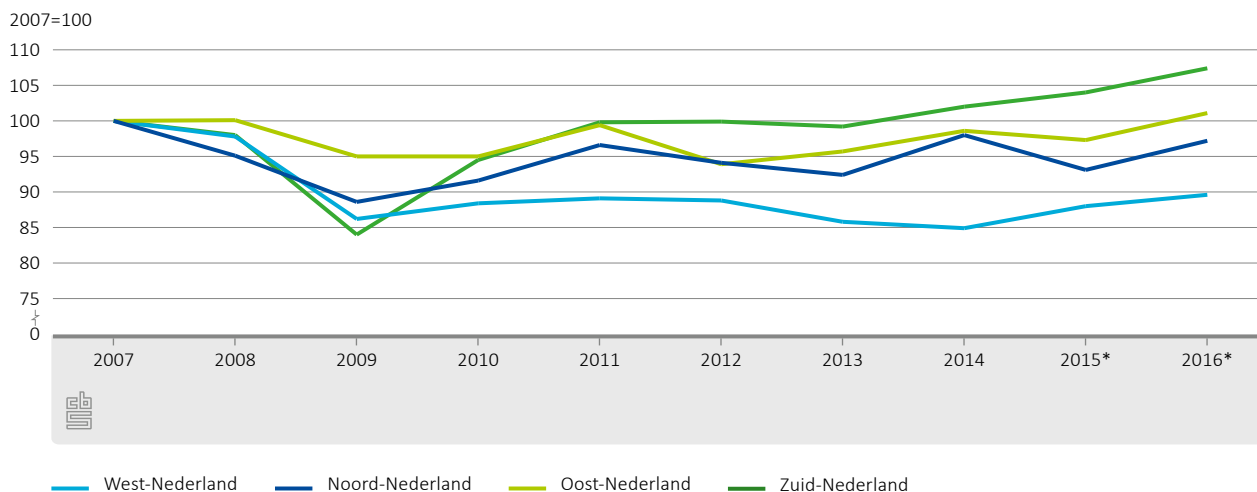
In Noord-Nederland zijn alle industriële branches relatief ondervertegenwoordigd. Het grootste aandeel in het landelijk totaal werd hier in 2016 behaald door de hout-, papier-, en grafische industrie.

Regionale verschillen in ontwikkeling

In Nederland als geheel lag de industriële toegevoegde waarde in 2016 nog 1,4 procent onder het niveau van voor de kredietcrisis (gecorrigeerd voor prijsveranderingen). Hoewel de industrie in Zuid-Nederland in 2009 het snelst kromp van alle landsdelen, was het herstel hier ook het sterkst. Alleen in Zuid-Nederland lag de industriële toegevoegde waarde in 2016 alweer (ruim) boven het niveau van voor de crisis.

De industrie in Oost-Nederland werd in de crisisjaren nauwelijks geraakt. Noord- en vooral West-Nederland zagen hun industriële productie in de crisis daarentegen wegzakken en in de

6.4 Toegevoegde waarde industrie in prijzen 2010

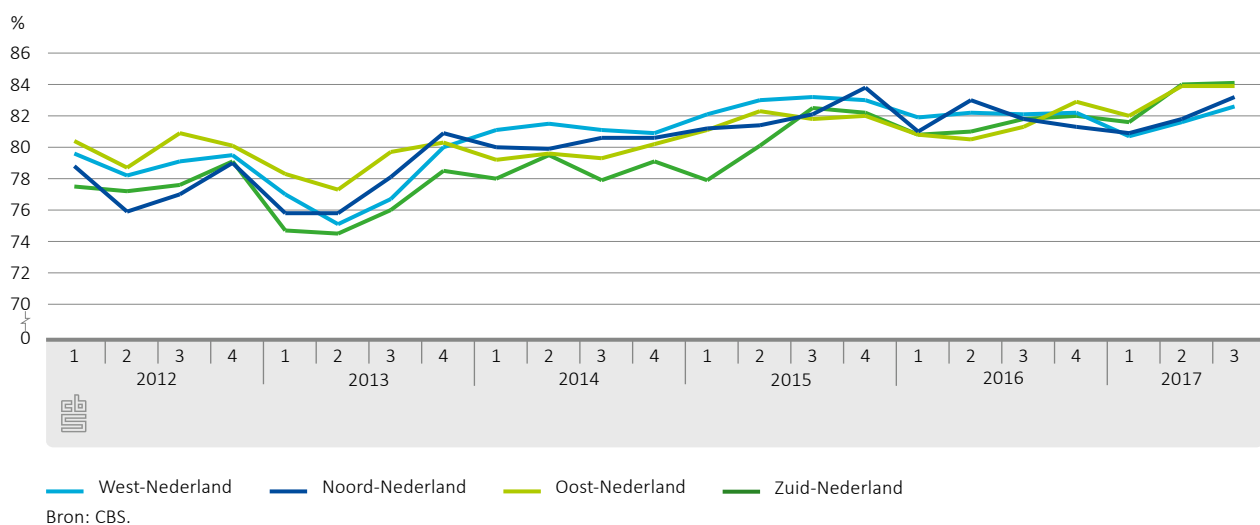

Bron: CBS.

jaren daarop niet, of slechts zeer moeizaam herstellen. De industriële productie van West-Nederland behaalde haar dieptepunt in 2014, en lag ook in 2016 nog 10 procent onder het niveau van 2007.

Als wordt gekeken naar de bezettingsgraden in de industrie, blijkt dat de inhaalrace van de industrie buiten de Randstad zich de laatste tijd heeft voortgezet. De industriële bezettingsgraad lag tot ver in 2015 hoger in West-Nederland dan daarbuiten, maar inmiddels is dit beeld gekanteld. Met name in het eerste halfjaar van 2017 zijn de bezettingsgraden in Noord en vooral Zuid- en Oost-Nederland sterk gestegen. De bezettingsgraad van 84,1 procent van de Zuid-Nederlandse industrie in het derde kwartaal van 2017 is de hoogste sinds het begin van de meting in 2012.

6.5 Bezettingsgraad industrie

Niet alleen de bezettingsgraad van de industrie was in West-Nederland in het derde kwartaal van 2017 lager dan in de rest van het land, ook de industriële verwachtingen voor de komende drie maanden waren hier lager. De omzetverwachting was zelfs per saldo licht negatief. De verwachtingen over het economisch klimaat voor de komende drie maanden was nog wel positief, maar lager dan in de andere landsdelen.

7. Conclusie

Werd eind jaren zestig nog een kwart van de toegevoegde waarde gegenereerd door de industrie, in 2016 was dit nog maar 12 procent. En de bijdrage aan de werkgelegenheid was zelfs minder dan 10 procent, waar dit in 1969 nog bijna een kwart was. Ook vergeleken met andere Europese landen is het huidige aandeel van de industrie in Nederland laag.

Hieruit zou de conclusie getrokken kunnen worden dat de industrie tegenwoordig nog maar een bescheiden rol speelt binnen de Nederlandse economie. De schijnt lijkt hier echter te

bedriegen. Van 1983 tot 2009 bleef de groei van de industrie in de pas met die van het bbp. Bovendien zijn activiteiten die de industrie eerst zelf uitvoerde in de loop der jaren steeds meer uitbesteed. In het kielzog van de industrie groeiden zo ook beveiligingsdiensten, schoonmaakbedrijven en cateraars. En ook uitzendbureaus, groothandels en vervoerders profiteren volop van het enorme beroep dat de industrie doet op andere Nederlandse bedrijfstakken. Met inbegrip van alle doorwerkingseffecten raakt de industrie nog altijd aan bijna een vijfde van alle economische activiteit. Niet voor niets is ze goed voor bijna 60 procent van de totale waarde aan Nederlands exportproduct.

Er lijkt zich wel een regionale verschuiving te voltrekken naar de 'buitengebieden'. Het Rijnmond-gebied en Groot-Amsterdam zijn nog altijd van belang, maar het relatieve belang van de Randstad als geheel voor de industrie neemt af. Vooral Noord-Brabant en met name het oosten daarvan is sterk in opkomst. Deze trend lijkt sinds de kredietcrisis versneld. Alleen het zuiden van Nederland is wat de industrie betreft al geheel van die crisis hersteld. Hier is de industrie ook nog immer de grootste bedrijfstak. Aan de verplaatsing van het zwaartepunt van de industrie van de Randstad naar Noord-Brabant gaat ook een transformatie gepaard naar meer hoogwaardige technologie. Noord-Brabant geeft dan ook verreweg het meeste geld uit aan R&D.

De auteurs bedanken Oscar Lemmers voor zijn hulp bij de analyse van het belang van de industrie.

Verwijzingen

- Bongard, René, en Bastiaan Rooijackers (2013), Verplaatsing bedrijfsactiviteiten naar het buitenland, CBS, 10 oktober 2013.
- Bui Van, Hao, Jan van Dalen en Frank Notten (2017), *Economische groei en verdienstelijking, 1969–2016*, in: CBS, De Nederlandse economie, 3 juli 2017.
- CBS (2016), in: Internationaliseringsmonitor 2016 tweede kwartaal, *Innovatie, handel en productiviteit van de Nederlandse drank- en voedingsmiddelenindustrie*, 6 juni 2016.
- CBS (2017a), Industrie steeds afhankelijker van export, 19 april 2017.
- CBS (2017b), Bovengemiddelde economische groei Eindhoven, 6 juli 2017.
- CBS (2017c), *Bedrijven in Noord-Brabant hebben de meeste R&D*, in: Internationaliseringsmonitor 2017 – Derde kwartaal, 26 september 2017.
- Notten, Frank, Rutger Hoekstra en Jan-Pieter Smits, (2013), *De rol van de Nederlandse industrie in internationale productieketens*, in: CBS, De Nederlandse economie 2012, 9 september 2013.
- VNCI (2017), Chemie in Nederland (rubriek op de website).

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2016–2017	2016 tot en met 2017
2016/2017	Het gemiddelde over de jaren 2016 tot en met 2017
2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2016 en eindigend in 2017
2014/'15–2016/'17	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2014/'15 tot en met 2016/'17

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Colofon

Uitgever
Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress
CCN Creatie en visualisatie, Den Haag

Ontwerp
Edenspiekermann

Inlichtingen
Tel. 088 570 7070
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2017.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.